

EIDES

El discerniment en comú. Aportació ignasiana a la sinodalitat

Francisco José Ruiz SJ

Presentació de John Dardis SJ

EL DISCERNIMENT EN COMÚ. APORTACIÓ IGNASIANA A LA SINODALITAT

Francisco José Ruiz SJ

Presentació. El discerniment comunitari: un camí que cal seguir	3
<i>John Dardis SJ</i>	
Introducció: proposta d'enfocament	5
El discerniment comunitari en la vida de sant Ignasi	9
«Addicions» per fer millor el discerniment en comú	17
Una consideració final	27
Notes	28

Francisco José Ruiz SJ. Va néixer a Santa Cruz de La Palma el 1961 i va entrar a la Companyia de Jesús el 1981. Va ser professor de teologia dogmàtica a la Facultat de Teologia de Granada entre 1998 i 2004, per a assumir després tasques de govern dins l'ordre. Des de 2018 és professor a la Facultat de Teologia de Deusto. Presideix el Consell de Govern de la universitat des del 2025.

Aquesta publicació es distribueix gratuïtament. Col·labora i uneix-te a les persones que ho fan possible.

- Bizum codi: 05291
- Transferència: ES23 2100 3205 1225 0002 4607
- www.cristianismeijusticia.net/donatius

Edita Cristianisme i Justícia. Roger de Llúria, 13, 08010 Barcelona
+34 93 317 23 38, info@fespinal.com, www.cristianismeijusticia.net
Imprimeix: Ediciones Rondas S.L. Dipòsit Legal: B 6154-2026
ISBN: 978-84-9730-574-7, ISSN: 2014-6531, ISSN (virtual): 2014-6558
Edició: Anna Barba Codina i Santi Torres
Traducció del text: Núria Garcia Caldés
Maquetació: Pilar Rubio Tugas. Març del 2026

PRESENTACIÓ. EL DISCERNIMENT COMUNITARI: UN CAMÍ QUE CAL SEGUIR

John Dardis SJ

Com a conseller general de la Companyia de Jesús, amb responsabilitat especial en el Discerniment i la Planificació apostòlica, una de les meves fonts de consol més grans és participar en iniciatives que promouen el discerniment comunitari en l'Església. Considero un privilegi presentar aquesta guia, escrita per un company jesuïta, a qui aprecio molt per la seva experiència i per la seva saviesa. Amb aquest text ens ofereix un valuós instrument per comprendre millor l'acció de l'Esperit en l'Església i al món; a banda que ens ofereix lectura, ens pot portar a un diàleg existencial.

Vivim en un món polaritzat, confús, violent i socialment fragmentat que genera un sofriment enorme en moltes zones del nostre planeta i, en unes altres, un angoixant buit existencial. Atesa la magnitud d'aquestes ferides i els reptes que ens plantegen com a seguidors de Jesús, pot ser que ens sentim aclaparats. Tanmateix, sabem que l'Esperit està entre nosaltres, ens mostra el camí i ens ofereix força per recórrer-lo. Junts, com a comunitat, podem afrontar aquests reptes, guiats per l'Esperit per acollir els camins del Senyor.

En aquest quadern, l'autor descriu com la irrupció disruptiva de Déu en la vida d'una persona és l'autèntic punt de partida per a una nova manera de viure. Amb el temps, aquesta experiència contínua de Déu s'integra i ens impulsa a ser companys en la comunitat cristiana. Aquest va ser el camí d'Ignasi de Loiola quan va anar de Loiola a Manresa i d'allà a la Storta.

Alhora, el text ens parla de com l'extensió del discerniment personal en l'esfera comunitària té conseqüències eclesials: l'autoritat en la comunitat cristiana esdevé clau, la comunitat

es converteix en un subjecte col·lectiu de desolacions i consolacions, el creixement en la fe de cadascú rep l'ajut de l'acompanyament espiritual dels altres, mentre que la planificació pastoral s'enriqueix amb aquesta escolta comuna de la veu de l'Esperit.

En el primer capítol, l'autor mostra l'íntima connexió que hi ha entre el lideratge ignasià i el discerniment comunitari. També estableix importants connexions amb la sinodalitat. El segon capítol, al seu torn, ens presenta les actituds que creen la possibilitat del discerniment en comú; les «addicions» d'aquest segon apartat són tan pràctiques com profundes.

De vegades podem pensar que el discerniment en comú i la sinodalitat seran un procés pacífic, però quan, inevitablement, se'ns presenten problemes fent camí, aquesta expectativa pot portar a la desil·lusió i fins i tot a la

desolació. Així, destaca que «el moviment cap a una major apreciació de la comunitat no és pacífic» i es refereix a «la temptació de recórrer a esquemes pragmàtics de presa de decisions sense tenir en compte una participació més gran i més mesurada». I assenyala que la pràctica de la conversa espiritual pot ser una ajuda important per superar aquests reptes.

En els seus paràgrafs finals, l'autor fa referència al diàleg de Pere amb Jesús en el capítol 21 de l'Evangeli de Joan. Allà, els protagonistes no entren en detalls, sinó que mantenen un diàleg profund. Aquesta és també la invitació per al nostre discerniment comunitari: entrar en el murmuri de conversa que condueix a la conversió, la sanació i la renovació. És d'aquest diàleg de confiança amb Jesús ressuscitat d'on brolla la generosa dedicació al Regne de Déu.

INTRODUCCIÓ: PROPOSTA D'ENFOCAMENT

¿Quin es podria dir que avui és l'impacte més significatiu de l'espiritualitat ignasiana, la dimensió que es va traduint en una forta embranzida eclesial? El present quadern d'EIDES recull diverses aportacions que demostren que *allò ignasià és revalorat per la seva contribució a la sinodalitat*: tot i que, ni de bon tros, és l'únic, el carisma de sant Ignasi aporta bases sòlides per a l'exercici del *discerniment comunitari*, crucial per a la dinàmica sinodal.

La sinodalitat promocionada per l'Església contemporània és el catalitzador que ha afavorit l'interès per la pràctica del discerniment comunitari. El fet coincideix amb la sensació que el món actual escomet fronts obstinadament confusos en àrees com la política internacional, les relacions econòmiques i el teixit social. Tot problema difereix el seu desenllaç per a una altra ocasió, sense data, i alhora es menyspreen les vies institucionals per resoldre conflictes. Es viu en una mena de transició interminable amb disruptions contínues. En conseqüència, es palpa el cansament cultural. Just en aquest escenari, la sinodalitat vol ser un punt de llum eclesial amb la millor de les intencions.

Hem portat a col·lació el carisma ignasià perquè, a través del discerniment en comú, constitueix una palanca per a la sinodalitat.

La progressiva conscienciació de la Companyia

Molts, tanmateix, no han estat d'acord a apel·lar a allò ignasià. Insisteixen que el carisma es mou en l'àmbit de l'experiència religiosa de l'individu, però que no el transvasa. Qui es deixa guiar per ell és conduït a la font de les opcions radicals de la vida, allà on la llibertat es pregunta pel sentit. L'espiritualitat ignasiana ajuda a discernir

seguiments cristians, quan la gràcia detecta i desactiva els afectes desordenats. És quan es fa el salt des del nivell del «judici» i de la «raó» [EE 96] a un altre únicament imaginable a partir de l'oblació de «major estima i moment» [EE 97]. No són pocs els qui creuen que aquest *magis*, que separa els cristianismes ètics i voluntaristes dels cristianismes cristocèntrics i relacionals, se cenneix a l'àmbit del que és estrictament individual. Heus aquí la fortalesa de l'espiritualitat ignasiana. Però, segons ells, no hi ha res més...

Són molts altres, en canvi, els que reconeixen que el carisma ignasià condueix no tan sols al discerniment personal, sinó també al comunitari. En particular, les dues últimes congregacions generals (CCGG) de la Companyia de Jesús tracen un camí pel qual es palpa el valor creixent guanyat pel discerniment en comú:

a) Cal remuntar-se a la CG35, quan es va subratllar, d'una manera en part inèdita, la necessitat de redimensionar el lideratge en la vida apostòlica de la Companyia. El decret cinc, «Govern al servei d'una missió universal», introdueix una visió nova de l'exercici del govern de l'orde. Si la Companyia es planteja dur a terme una missió *universal*, l'exercici de l'autoritat s'ha de redimensionar segons la manera amb què avui es presenta aquesta universalitat. Amb la CG35 s'argumentarà que «les nostres estructures de govern i les nostres maneres de procedir han de ser concebudes des d'una més gran universalitat [...]. [Amb això] es respon al ritme accelerat de la globalització, a la dimensió transnacional i multicultural dels reptes afrontats per l'Església i als

nostres desitjos de col·laborar més en la Companyia universal» (d. 5, n. 1a). El centre d'aquest canvi es posa encara en els qui exerceixen càrrecs de lideratge:

La responsabilitat de govern és avui dia un ministeri molt exigent. La necessitat de col·laboració internacional, les noves estructures d'associació amb uns altres i les creixents expectatives sobre la qualitat de la vida comunitària són solament alguns dels factors que reclamen noves actituds i habilitats en els superiors i directores d'obra en tots els nivells de Govern. Els jesuïtes i els col·laboradors que ocupen càrrecs de lideratge necessiten una formació específica (d. 5, n. 30).

El resultat és que es proposa un programa formatiu escrupolós per a la formació en lideratge (cf. d. 5, n. 31).

b) Amb la CG36 s'avança un pas més. Se celebra al cap de vuit anys de la CG35, quan la globalització ja mostrava la seva ambigüitat i la consegüent exigència de ser menys ingenus amb la seva deriva. En efecte:

El discerniment, la col·laboració i el treball en xarxa ofereixen tres importants perspectives en la nostra manera actual de procedir. Atès que la Companyia de Jesús és un «cos internacional i multicultural» en un complex «món fragmentat i dividit», l'atenció a aquestes perspectives ajuda a perfilar el govern i el fa més flexible i apostòlicament més efectiu (d. 2, n. 3).

No és que sigui *útil* que jesuïtes i laics es formin en lideratge... És que

s'han de formar en un lideratge renovat «per a la nostra *actual* manera de procedir», entre altres coses un lideratge enriquit amb discerniment, col·laboració i treball en xarxa. S'insinua així la necessitat d'impulsar una *consciència col·lectiva* inserida en un món descentrat i desigual, amb una crida a la corresponsabilitat. No n'hi ha prou amb disposar de bons líders –i tot i això en necessitem–, ni amb un discerniment personal acurat –i tot i això en necessitem. En aquesta cruïlla, la CG36 es va adonar de l'oportunitat històrica del discerniment en comú.¹

Propòsit d'aquest quadern

La Companyia no és una excepció en aquesta convicció. Ja hem presenciat que l'Església sencera va afavorir el discerniment com la manera d'actuar de les dues sessions de la XVI Assemblea General Ordinària del Sínode dels bisbes de 2023 i 2024. En resum, s'està a favor de créixer recorrent al discerniment en comú. Es volen potenciar processos de lideratge més holístics, impulsadors de discerniments supra-individuals. D'esquemes decisionals bastant senzills i limitats a l'àmbit local passem a d'altres carregats d'una complexitat més gran i nova.

Intentaré insistir en aquesta tesi per dues vies complementàries:

D'una banda, recordant que sant Ignasi aterra el seu discerniment en l'espai del que és comunitari. Aquest és el seu punt d'arribada i aquí romandrà. Encara que no sigui un gran consol, recordarem que sant Ignasi no va viure una època més fàcil que la nostra. Si li haguéssim presentat les

nostres cuites contemporànies, ell ens hauria mostrat les seves. El segle XVI europeu va ser una frontissa fràgil de la nostra història continental. La va experimentar l'Església mateixa, que es va partir en dos en el seu esforç per encaixar les tensions internes del seu temps. Per això justament sorprèn la manera amb què sant Ignasi es planta espiritualment davant el seu moment. Per molt complicat que fos el que tenia al davant, es va preguntar *què podia fer ell* en aquell context. No ho va saber exactament des del principi i va necessitar anys per donar-se una resposta. Però aquella pregunta –què puc fer jo?– no l'abandonaria i dinamitzaria la seva cerca espiritual. L'interessant és que va ser un col·lectiu, la Companyia de Jesús, la resposta a un interrogant tan incòmode com aquest, una resposta plena de fe en el Déu provident que necessita un *nosaltres*.

D'altra banda, recopilant conclusions tretes de la praxi del discerniment comunitari des de premisses ignasianes i a partir de contextos lligats al govern i l'apostolat de la Companyia de Jesús. Aquesta experiència confirma que l'espiritualitat ignasiana estableix un punt de partida consistent per discernir en comunitat. Al mateix temps, posa sobre la taula que el discerniment comunitari té les seves pròpies regles i no se solapa del tot amb el discerniment personal.

El que està en joc sobrepassa de llarg el text que us presentem. L'extensió del discerniment personal en l'àmbit comunitari arrossega conseqüències eclesials –i totes de molt calat. El discerniment comunitari recalcaria que l'autoritat en l'Església és un element clau, per bé que no l'únic, en la cerca

corresponsable de la voluntat de Déu. Realçaria la dimensió comunitària de la fe en valorar el paper de la comunitat com a subjecte col·lectiu de consolacions i desolacions significatives per definir la missió. Promouria que el creixement en la fe de cada creient ha de passar per l'acompanyament espiritual ofert per altres creients, idoni

en els processos personals de discerniment. Enriquiria la metodologia de planificació pastoral de les actuals estructures eclesials, en incorporar, sense pors, instàncies de discerniment més nombroses i horitzontals... I així, successivament.

Per aquesta raó, el que s'ofereix tot seguit és gairebé simbòlic.²

EL DISCERNIMENT COMUNITARI EN LA VIDA DE SANT IGNASI

Sant Ignasi no pot ser considerat un precursor del *discerniment sinodal*, tal com l'arribem a entendre actualment. En cas contrari, estaríem practicant una espècie de concordisme entre la seva espiritualitat i l'èmfasi de l'ecclesiologia actual efectuat en el Sínode sobre la Sinodalitat (2021-2024).

Tot i això, no hi ha dubte que l'espiritualitat ignasiana, igualment, presenta un tret que participen en la recuperació del discerniment en comú que avui s'està produint en l'Església. Aquests trets són quelcom genuí i específic, i justifiquen que es consulti el carisma de sant Ignasi per detectar fonaments en un camí sinodal encara incipient, per bé que no inèdit. Hi ha fites biogràfiques ignasianes, posteriorment confirmades en els seus escrits i la seva obra institucional, que connecten clarament amb el lideratge exercit sobre la base del discerniment en comú. Dir molt més seria una actualització oportunista, una miqueta forçada i possiblement fraudulenta.

Explorem aquestes fites. Selecciono tres fites reconegudes pels seus llocs de referència: Loiola, Manresa

i la Storta.³ Cadascun d'ells manifesta com sant Ignasi se les heu amb un Déu que se li manifesta amb una novetat progressivament més envolupant. Déu és crida, conversió i comunitat –és a dir, *instant, procés i cos*. Transforma Ignasi en sant Ignasi: en un creient que crea en la mesura en què discerneix i que, simultàniament a la transformació, assumeix elements per a un lideratge de servei, enriquit pel discerniment compartit –i, per descomptat, *mutatis mutandis*, sinodal.

Loiola: l'experiència del Déu disruptiu

La curació a la casa familiar de Loiola representa per a sant Ignasi accedir a una profunditat teològica, la seqüela

de la qual persisteix fins al final de la seva vida i determina la manera de valorar el discerniment espiritual. Per plantejar-ho sintèticament: durant la seva convalescència a Loiola –des del 20 de juny de 1521 fins a finals de febrer de 1522–, a l'encara Ignasi se li va fer patent un Déu que, per ser identificat com a Creador, es permet accedir a la persona *imprevisiblement*. Aquest Déu inesperat se li posa *al davant* per guiar-lo en la reconstrucció de la seva història personal.⁴

El Déu *disruptiu* obre dos angles nous per a la vida espiritual en la qual el convalescent està entrant en aquells dies, extrapolables a altres moments:

Iniciativa del Déu transformador

L'absurditat és l'abisme a què treu el cap el gentilhome malferit en la defensa de Pamplona davant l'atac orquestrat per Enric II d'Albret, amb el suport de Francesc I de França. La seva lluita entre la vida i la mort no és només corporal. Ignasi pressent l'amenaça d'ensulsiada del seu món meritocràtic. Fins a aquest moment, res havia fet preveure un escenari tan catastròfic. Ho insinua bé el laconisme amb què Càmara esbossa la preconversió de sant Ignasi: «Fins als vint-i-sis anys només vivia per les vanitats del món, el seu delit eren sobretot els exercicis d'armes i tenia un desig gran i va d'honra» [Au 1]. El que es descriu és una cosmovisió clausurada, amb patrons de valors a l'ús, sobre els quals no caben expectatives de cap mena de mutació.⁵

De sobte, «una *Vita Christi* i un llibre de la vida dels Sants en castellà» [Au 5] obren el miracle: llegint-los,

«s'afeccionava força a les coses que hi trobava escrites» [Au 6]. Aquest afecte desconegut, no registrat anteriorment, era la primera manifestació d'un horitzó existencial per estrenar. Càmara refereix amb detall el procés de clarificació que passa Ignasi fins a objectivar el que experimenta: «se li obriren una mica els ulls», per llavors «i es va posar a reflexionar-hi», «i amb l'experiència» i «i a poc a poc va arribar a conèixer la diversitat d'esperits» [Au 8]. A partir d'aquí, es dispara una dinàmica que ja no s'atura: «I com que aquesta lliçó li va donar molta llum, començà a pensar seriosament en la seva vida passada i en la gran necessitat que tenia de fer penitència» [Au 9].

Hi ha discontinuïtat entre aquest registre interior i el que fins llavors havia experimentat espiritualment en la seva recuperació. De fet, Càmara anota que «aquest va ser el *primer* discurs que va fer en les coses de Déu» [Au 8].⁶ És un moment zero: no té parangó. Ignasi és particularment conscient que és Déu qui ha pres la iniciativa. Confessa que «va començar a *meravellar-se* d'aquesta diversitat» [Au 8]: tanta sorpresa delatava que no era ell, sinó Déu el que havia fet el pas inaugural. L'estil diví és *in recto*: denota una proactivitat que posa al descobert la seva llibertat sobirana.

La interioritat es constitueix així en espai relacional amb el Creador. El convalescent s'adona que Déu viu en ell, li és immediat, el percep com a alteritat. És presència expressiva i cordial. El període de Loiola convenç Ignasi que Déu no necessita fer marrada per comunicar-se amb la seva creatura. Ho fa *directament*. El Déu disruptiu és

el Déu pròxim, íntim, capaç d'establir contacte amb la creatura sense necessitat de tercers.⁷

Immediatesa a discernir

És força conegut el component joic de la personalitat de sant Ignasi. Fins a l'incident de Pamplona, la seva identitat s'ha elaborat sobre suposades forteses pròpies, mai transcendides ni tampoc compreses relacionalment. D'un món d'autoreferències, Ignasi és reubicat en un altre, articulat per una iniciativa aliena i dialogant, alhora.

Aquesta immediatesa, però, té lloc en un context interior d'*ambigüitat*. Sense negar gens ni mica la familiaritat del Creador amb la seva creatura, Ignasi esdevé testimoni d'una dada inquietant: la «*diversitat dels esperits*» [Au 8]. Per tant, la tasca del discerniment se li manifesta com obligada ja en el mateix instant en què fa incursió en la profunditat espiritual.⁸

Al principi de les seves aproximacions a la incertesa, és notable el nivell de desesperació que Ignasi pateix pel fet que està mancat de claus de discerniment per orientar-se:

I en cap d'ells no trobava remei per als escrúpols, tot i que feia molts mesos que el turmentaven. Una vegada, per la gran tribulació que passava, es posà a resar i ple de fervor començà a fer crits a Déu vocalment, tot dient: «Socorreu-me, Senyor, no trobo cap remei ni en els homes ni en cap criatura; i si cregués que podia trobar-lo, cap treball no se'm faria massa gran. Mostreu-me, Senyor, on puc trobar-lo, perquè baldament calgui anar darrera un gosset que em doni el remei ho faré». [Au 23]

I després passa el mateix. Els exemples que confirmen la seva creixent convicció que el discerniment és la manera d'accedir a la realitat s'escampen en l'*Autobiografia*. Un denominador comú a tots ells és el constant acarament que sant Ignasi ha de tenir amb el dubte. Des que va mantenir la seva patètica discussió mariològica amb un musulmà [cf. Au 15],⁹ el pelegrí es veu internament constret a dilucidar alternatives per triar-ne alguna, la que de veritat té valor. La biografia de sant Ignasi és la descripció de l'execució d'aquest principi.

Manresa: l'experiència del Déu processual

L'espiritualitat ignasiana dedica una particular atenció a la gestió del temps. Per a sant Ignasi, és impossible mesurar la gràcia amb un cronòmetre. No és exactament un moment; tampoc es tracta d'experiències singulars. La gràcia no se cenyeix a un instant d'especial intensitat movent. Es resisteix a ser associada exclusivament a uns quants incidents de la nostra biografia, tinguin la forma que tinguin.¹⁰

Manresa és una fase espiritual diferent de Loiola, deutora del que Ignasi ha descobert al llarg de la seva recuperació [cf. Au 26 i 99]. L'estada a la seva casa familiar va ser només un primer esbós de la transformació que estava en curs, un esbós encara molt incomplet. El pelegrí és portat a Manresa a entrar en un sender més complex, sempre cap a nivells d'una densitat teològica més profunda. Acumula nous aprenentatges en relació amb el temps i la seqüencialitat, amb els quals

es desplega l'experiència espiritual. La gràcia deixa de ser irrupció momentània i passa a ser esdeveniment dilatat. A Manresa, Déu té per a Ignasi una narrativa de més amplitud que la que li va oferir a Loiola. És una narrativa que inclou desolació i consolació, però captades en successió, no separatament; que delinea etapes –les posteriorment, «Setmanes» d'Exercicis– de coneixement cristocèntric; que obre a un àmbit d'elecció des d'una llibertat cada vegada més madura; que il·lumina l'accés existencial al misteri pasqual de Jesús; i que, finalment, possibilita la visió ressuscitada de la realitat.

Temps resignificat

A diferència de Loiola, a Manresa no es produeix una convalescència forçada per les circumstàncies. És parada voluntària de qui ja no es concep com un militar fracassat. Ara és un pelegrí, subjugat per una iniciativa transcendent i més gran. En si, l'estada a Manresa havia de ser breu, però es prolonga molt més del que s'havia previst [cf. Au 18]. Acabà suposant un episodi d'aproximadament un any –des del 25 de març de 1522 fins a mitjan febrer de 1523. Es va fer evident que el pelegrí ja no es permetia avançar a Déu mateix.

A Loiola, per bé que embrionàriament, Ignasi descobreix la dimensió de la gràcia en el *kairós*. Capta que en el temps emergeix el significat de l'experiència teològica, no deixant-lo de banda. I és així que fa un salt qualitatiu de consciència.¹¹ A Manresa avança en aquesta línia. L'alteritat teològica se li fa palpable. El temps adquireix un genitiu: és «de Déu». Des d'aquest valor relacional, el pelegrí entén que el

temps deixa de ser seu i que no el pot fer anar de qualsevol manera. Déu objectiva l'experiència interna, impedeix caure en subjectivismes.

Destaquem únicament un parell de mostres de com sant Ignasi resignifica el temps ja a Manresa. La primera mereix ser reproduïda textualment:

Però, quan se n'anava a dormir, sovint li venien grans llums, grans consols espirituals, de manera que li feien perdre molt de temps que tenia destinat a dormir, que no era pas molt. I pensant algunes vegades sobre això, li semblà que tenia molt temps assignat per a tractar amb Déu i encara després tota la resta del dia. D'ací que [...] va acabar veient que era millor deixar-les i dormir el temps destinat. I ho féu d'aquesta manera. [Au 26]¹²

La segona és el discerniment que Ignasi va fer de la visió enigmàtica de la «serp» en la creu del Tort [cf. Au 19]. En aquella ocasió, no és en el primer moment quan es pot aclarir internament, sinó després, avançada la seva estada a Manresa [cf. Au 31]. La conclusió va ser òbvia: si Déu és qui posseeix realment el temps, llavors el que queda és estar atents al com i quan es manifesta.¹³

Temps seqüenciat

Manresa és igualment temps en seqüència. En la manera de narrar que sant Ignasi utilitza en el seu dictat a Càmera se separen etapes, es distingeixen naturaleses d'experiències, s'hi reconeixen uns patrons determinats, se substancien criteris per diferenciar-los. El temps de Déu respon a cesures.

El pelegrí ho admet en els compassos inicials de Manresa. Pot assegurar que, *abans* del que li havia de passar de seguida, la seva experiència espiritual havia estat uniforme: «Fins aquest temps sempre s'havia mantingut gairebé en un mateix estat interior, amb una alegria sempre constant i no tenia cap mena de coneixement de coses interiors espirituals...» [Au 20]. A partir d'aquí, s'interna en una altra fase, per a ell en absolut coneguda prèviament:

I passada ja questa temptació, comença a sentir grans alteracions en la seva ànima. A voltes es trobava tan ple d'amargor que no sentia gust ni resant, ni oint Missa, ni en cap altra oració; i a voltes li venien uns sentiments tan contraris i tan sobtats que semblava que la tristesa i la desolació li havien desaparegut, com qui lleva a un altre la capa de l'espantall. Aleshores començà a espantar-se amb aquests canvis que no havia experimentat mai fins ara. [Au 21]

Les experiències puntuals comencen a migrar cap a un pla de comprensió diferent, amb una sintaxi nova. El període d'escrúpols pel qual travessa el pelegrí és una estació necessària, amb no poques incidències; però també assoleix un límit rere el qual s'inaugura un altre moment espiritual:

I al capdavant d'aquests pensaments sentí disgust de la vida que feia i ganes de deixar-la. Volgué aleshores el Senyor que despertés com d'un somni i, com que ja tenia alguna experiència de la diversitat d'esperits amb les lliçons que Déu li havia donat, es posà a mirar per quins camins havia vingut aquell

esperit, i aleshores decidí sense dubtar gens no confessar mai més res de les coses passades. *I així, des d'aquell dia endavant*, restà lliure d'aquells escrúpols i creia ben cert que Nostre Senyor l'havia volgut alliberar per la seva misericòrdia. [Au 25]

La instantaneïtat de l'experiència de Déu es va transformant en relat. Déu es revela només progressivament. La gràcia és pedagògica, com ho admet sant Ignasi quan fa balanç de la seva estada a Manresa: «Durant aquest temps Déu el tractava com un mestre d'escola tracta un nen quan l'ensenya» [Au 27]. Això li facilita saber enumerar els cinc nuclis forts de la seva experiència teològica aleshores viscuda [cf. Au 28-30]. Ell mateix s'interpreta processualment i pot calibrar l'impacte de tot el que llavors va esdevenir a la vista de tota la seva vida.

La Storta: l'experiència del Déu comunitari

L'aventura espiritual ignasiana finalitza en una *nosaltres* eclesial. La Storta ho simbolitza especialment. Perquè sigui així, coincideixen en la biografia de sant Ignasi dues línies que es complementen. D'una banda, modula la seva experiència espiritual sense oblidar la necessitat de l'*objectivació*, duta a terme últimament per l'Església.¹⁴ De l'altra, sant Ignasi s'acaba convençent que la seva conversió el transporta a una *comunitat*. En poques paraules: la subjectivitat no es desnaturalitza mai en individualisme, sinó en un seguiment del Crist pobre i humil, materialitzat eclesialment.

Eclesialitat primera

Sant Ignasi és molt conscient no tan sols de l'entitat de la seva conversió, sinó també de l'impacte que pot tenir per a uns altres. En els seus primers passos a Loiola, té la certesa de la novetat en què s'ha ficat existencialment. El seu «quina nova vida és aquesta, que ara comencem?» [Au 21] encara manca d'aval, però en si mateix és suficient. Ho confirma la seguretat que, de la seva pròpia experiència, té a Manresa d'acord amb el que descriu al final de la seva vida:

Aquestes coses que veié el confirmaren aleshores i li donaren sempre tanta confirmació de la fe que moltes vegades s'ha repetit ell mateix: si no hi hagués Escriptura que ens ensenyés aquestes coses de la fe, ell es decidirà a morir per elles, solament pel que ha vist. [Au 29]¹⁵

Però aquest accent subjectiu del seu procés situa el pelegrí en un terreny poc segur.¹⁶ En la seva *Autobiografia* es pot detectar una àrea constant de conflictivitat amb l'autoritat eclesial arran de la necessitat de garantir el fonament de la seva espiritualitat. Només després de l'oferiment el 1538 al papa Pau III, en coherència amb el vot de Montmartre, s'asserenen les sospites. Mentrestant, tot plegat ha consistit en una constant cerca de plausibilitat per obtenir carta de ciutadania a l'Església de llavors –en graus diferents: des de la viabilitat del seu projecte jerosolimità, passant per la necessitat de formació teològica, fins a l'encaix de la naixent Companyia en l'Església romana.

Per al que pretenem, no deixa de ser realment notable el marc d'objec-

tivació eclesial al qual, fet i fet, sant Ignasi sotmet la seva pròpia experiència teològica i que promou en uns altres. És simptomàtic que els Exercicis ofereixin aquest marc d'objectivació al llarg de l'experiència de l'exercitant –l'acompanyament assumeix el paper d'una referència eclesial ineludible–, en el seu medi –l'opció per un estat o una reforma de vida dins de l'Església– i en el seu final –les coordenades eclesials de les regles «per al sentit veritable que a l'Església militant hem de tenir» [EE 352 i següents].

Eclesialitat segona

La Storta acostuma a ser acceptada com una de les fites que condensen la creixent eclesialitat ignasiana [cf. Au 96].¹⁷ Sant Ignasi és vist associat al Crist Resuscitat i Crucificat davant tot el que li queda per davant per fer realitat el projecte de la Companyia de Jesús.

Amb la Storta s'ascendeix una escala en l'objectivació que sant Ignasi assimila progressivament. No és la conversió personal el focus sobre el qual se centra ara la seva experiència teològica. A la Storta, sant Ignasi té consciència d'un *nosaltres* per a ell ja del tot identitari: és un «company» al costat d'uns altres. Res a veure amb el que el 1523 imaginava que havia de ser la seva preparació per viatjar a Roma després del seu pas per Manresa. Llavors sant Ignasi «volgué anar tot sol, ja que volia tenir només Déu per refugi» [Au 35]. Rebutja qualsevol associació

Perquè desitjava tenir tres virtuts: caritat, fe i esperança, i si portava un company, quan tingués fam esperaria ajuda d'ell, i quan caigués l'ajudaria a aixecar-se.

car-se, i d'aquesta manera també confiaria en ell i li tindria afecte per causa d'aquestes coses. I deia que aquesta confiança i afecte i esperança volia tenir-la només en Déu. [Au 35]

Al cap d'uns anys, en 1537, el grup que sant Ignasi va reunir a París no té objeccions a concebre's com a «Companyia de Jesús» a Vicenza, un nom que ja li va semblar inqüestionable.¹⁸ En certa manera, es pot dir que el sant Ignasi de la Storta resa en plural i demana per aquest plural perquè l'Església a Roma operi l'objectivació que cal per a una experiència teològica que s'havia fet col·lectiva. L'Església havia de reconèixer el que esdevenia amb aquell grup com un carisma mercedor d'institucionalització.

La visió la va tenir sant Ignasi a mitjan novembre de 1537 i, a partir d'aquí, es precipiten els passos de progressiva cristallització del projecte. 1539 serà l'any decisiu d'aquest procés, primer, amb les deliberacions al voltant de la constitució d'un orde religiós fins al mes de juny¹⁹ i, després, al setembre, amb l'aprovació de la fórmula de l'Institut per part de Pau III. S'aconsegueix amb això una eclesialitat d'un altre caire, que completa la que s'ha anat manifestant al llarg de la biografia ignasiana. El Déu sorprenent i processual condueix la seva Església.

Conclusió

Recomponguem el quadre dibuixat fins aquí. Subratllaria tres eixos característics que connecten l'itinerari biogràfic ignasià amb el discerniment comunitari.

L'experiència teològica pròpia com a base primera de qualsevol discerniment

El discerniment comunitari no pot prescindir de l'experiència individual dels qui hi participen. Al contrari: ha de considerar aquesta experiència com el seu autèntic punt de partida. Sant Ignasi confirma, amb la seva biografia, que tot va començar en fer-se conscient de la presència de Déu en ell. Es tractava d'una llibertat sobirana i transcendent que se li va avançar. A partir d'aquest moment, el pelegrí no va parar d'aprendre a captar-la al món.

Aquesta immediatesa del Creador envers la seva criatura dignifica tot el que es descobreix com a petjada de l'Esperit en la nostra interioritat. Cap discerniment comunitari hauria de sortejar el Déu sorprenent que intervé a través de la persona. La sinodalitat pressuposa aquesta manera d'actuar, el deixant de la qual és l'aparició de *mocions*. Amb elles, el creient hi ha de tractar sempre en primera instància.

El factor temps en tot discerniment

La biografia espiritual ignasiana assenyalava que l'experiència de Déu és processual. La seva revelació té durada. És en el fluir del temps on es delata el significat del pas de l'Esperit i de les nostres resistències. Emprant les fites que hem destacat de la vida de sant Ignasi, per al pelegrí dels inicis no és evident, gens ni mica, que Loiola pronostiqui que més endavant esdevindrà l'experiència de la Storta. Entremig encara es necessita Manresa. De fet, al final de la seva vida sant Ignasi consi-

dera que Manresa va arribar a culminar en la Storta: serà llavors, i no abans, quan arribarà a veure fins a on pretenia arribar Déu en el seu itinerari. Cap fase era previsible per ella mateixa. L'Esperit era arreu, però va exigir trobar-lo successivament en cadascuna. El discerniment es constitueix, d'aquesta manera, en un eix transversal de l'experiència creient.

Per això, el lideratge eclesial que es basi en el discerniment sinodal compta amb la temporalitat. No es pot afanyar en la presa de decisions, ni optar per drecceres inventades. Ha de tenir constància del temps *kairós*. El lideratge que surt d'aquesta convicció és genuí i manifestament contracultural. Assumeix, entre altres coses, que cap pla apostòlic estratègic pot ser dissenyat segons una periodificació excessivament estricta, ni pot avaluar el seu impacte amb plena exactitud.

L'edificació de l'Església com a resultat net de tot discerniment

Rellegint la seva singladura en l'*Autobiografia*, es dedueix que en sant Ignasi convergeixen diversos processos de conversió en una sola direcció. La seva

gradual profunditat teològica el fa anar del jo al nosaltres, d'un cert solipsisme soteriològic al discipulat, del «sol i a peu» [Au 73] a la «Companyia de Jesús», d'un pelegrinatge descontextualitzat a un projecte eclesial. És a dir, es tracta de ser Església. L'experiència de Déu redunda en la seva edificació. I això de tal manera que, d'acord amb l'*Autobiografia*, si aquesta experiència s'hagués detingut en un punt previ a la Storta, avortant el seguiment dins i per a bé de l'Església, estariem parlant d'una altra espiritualitat.

El lideratge dotat de discerniment sinodal ha de ser, fet i fet, afavoridor de la unitat. Sens dubte, com hem vist, ha de contenir una dosi important d'autoconeixement personal i s'ha de desenvolupar sobre la base irrenunciable del discerniment... Però la seva destinació última és la comunitat eclesial. Si la bona sinodalitat implica associar-se als altres en la història de salvació, liderar discernint sinodalment propiciarà un *anar plegats*.

Aquest va ser l'aprenentatge d'un creient de fa cinc segles en sentir-se *liderat* per un Déu que amb ell va ser especialment disruptiu, processual i comunitari.

«ADDICIONS» PER FER MILLOR EL DISCERNIMENT EN COMÚ²⁰

Punt de partida del discerniment comunitari

És útil que per un instant delitem el que directament toca el discerniment comunitari. Obviem les matisacions d'escola, de manera que no entrem ara en si és la millor denominació per al que sant Ignasi de Loiola preferia anomenar «deliberació en comú». Suggerixo els següents *distinguos*, a fi de centrar el terme sobretot pel que fa a la seva dimensió comunitària. És justament aquesta dimensió la que determina l'especificitat del discerniment de què parlem.

Comunitari, no individual

En general, parlem de processos de discerniment, en què obligatòriament estan involucrats col·lectius —comunitats, equips apostòlics, consells o capítols, províncies religioses, diò-

cesis, congregacions..., tot el que se sobreentén per «òrgans de govern no unipersonals». Possiblement, aquest és el primer punt essencial per entendre de quin procés espiritual estem tractant quan busquem el discerniment en comú. El salt de l'individual al plural és de qualitat, no tan sols de quantitat. Aquí es compleix que el *tot és major que les parts*. Les decisions preses per un col·lectiu tenen repercussions d'un calibre diferent del que correspon a les que neixen en un discerniment estrictament personal.

Comunitari, no uniforme

El discerniment en comú no *homogeneïtza* en el pitjor sentit d'aquest terme. La diversitat és una dimensió del real. No hi ha realitat sense diversitat. Som en la diversitat, som per la diversitat. Res ni ningú, per molt reals que siguin, contenen en si tota la realitat.

Això situa cada actor de la realitat en la tessitura de complementar-se per ser veritablement el que és. Som diversos i, per tant, estem destinats a la relació. La diversitat eclesial necessita processos comunitaris de discerniment per respondre a la realitat i recrear-la. Una cosa així només es pot arribar a pensar tan sols si es parteix d'una consciència molt clara de l'alteritat.

Comunitari i, per això mateix, espiritual

L'Esperit es manifesta portant cap a si aquesta diversitat i la conforma com una unió en què Déu manifesta la seva vida. Déu mateix, en la concepció cristiana, és comunitat trinitària, diversitat relacionada. La humanitat reflecteix aquesta comunitarietat per l'acció de l'Esperit. Les fites clau de l'Església remeten a discerniments en comú. Amb un cert atreviment, es pot dir que l'Església és originàriament fruit d'un primer impuls, el de Jesús de Natzaret, però que es consolida en el temps també per efecte d'un discerniment comunitari continu, iniciat per Pere i Pau, en l'Esperit que edifica.

Tanmateix, no tot és vàlid per escometre discerniment en comú. Tampoc ho facilita tot, encara menys, quan, d'alguna manera, ens hi juguem la pròpia vida. L'espiritualitat ignasiana recorre contínuament a la saviesa que sap que no qualsevol actitud, ni circumstància, ni moment personal o grupal possibiliten l'experiència espiritual. Tot i això, cal dotar-se d'un instrumental que ajudi a facilitar que l'experiència espiritual, en principi, sigui possible. En els Exercicis Espirituals ignasians es proporcionen «addi-

cions»; no són metodologies d'oració, que s'afegeixen a les que ja incorporen els Exercicis. Són indicacions per potenciar aquestes metodologies, sempre dins de l'equilibri fonamental que ha de mantenir l'experiència cristiana de Déu: respecte a l'autonomia de la Gràcia, d'una banda, i corresponsabilitat humana envers ella, d'una altra.

La meua proposta és traduir la pedagogia de les «addicions» ignasians al discerniment en comú. Seria com ara presentar un *vademècum* que redundés en la disposició més idònia perquè, si així finalment succeís, es produeixi el discerniment en comunitat.

Focus d'aprofundiment

A redós de la intuïció de fons de les «addicions», volem respondre preguntes que ens ajudin a fer front a processos de decisió que requereixin discerniment en comú. A saber:

a) En quin grau acceptem que tot el que podem ser i fer té una dimensió fonamentalment comunitària essencial? Cosa que connecta amb altres qüestions: quina entitat té allò comunitari en la percepció de la nostra identitat?, què veiem que té el comú que és *diferent i més gran* que l'individual, per a bé de l'Evangeli?

b) Quins temes creiem que són mereixedors del discerniment en comú? Com diferenciar-ho d'altres processos també comunitaris, però que no exigeixen discerniment? Es podrien tipificar?

c) Quines condicions requereix el discerniment comunitari? Quan es pot fer realment i quan no? Com evitar una inflació del discerniment comunitari que el desprestigi?

d) En quina mesura ajuden certes distincions terminològiques per enforçar bé el discerniment comunitari? És el mateix una «urgència apostòlica» que una «crida»? Esgota una decisió el potencial d'una crida a la missió? Hi ha etapes diferents en el procés de discerniment comunitari? Quines són les instàncies intervinents perquè estiguem veritablement al davant d'un discerniment comunitari amb garanties? Es pot parlar de «temps diferents de discerniment»?

e) Com captar les *mocions* d'un grup? Com anomenar-les i interpretar-les en un procés de discerniment comunitari?

«Addicions» per discernir en processos espirituals col·lectius

Proposarem «addicions» obtingudes de la pràctica del discerniment en comú. Tanmateix, les presentarem conforme a un esquema teològic de fons, del qual no podem realment sortir si tot el que es vol presentar és, al capdavant, *discerniment espiritual cristià en comú* i no una deliberació col·lectiva sense ànim de lucre. La proposta és assimilar aquest discerniment al procés d'Encarnació.

L'Encarnació actua com un patró per a tot discerniment personal i comunitari, que s'articula segons una seqüència en tres moments: 1) de la possibilitat que, en la seva Encarnació, Déu sempre alberga respecte a la transformació de la realitat; 2) Déu mateix apel·larà al fet que l'ésser humà sigui responsable, al fet que quedi incumbit per la transformació que vol pro-

moure; i 3) serà finalment el compromís concret de qui discerneix el que traduirà aquesta assumpció de responsabilitat.

Possibilitat del canvi, assumpció de la responsabilitat i definició del compromís són tres moments de l'Encarnació que es reflecteixen en qualsevol procés de discerniment en comú. Per a cadascun d'aquests tres moments, elaborem algunes «addicions» extretes de l'experiència directa de discerniments practicats comunitàriament a partir de premisses ignasianes.

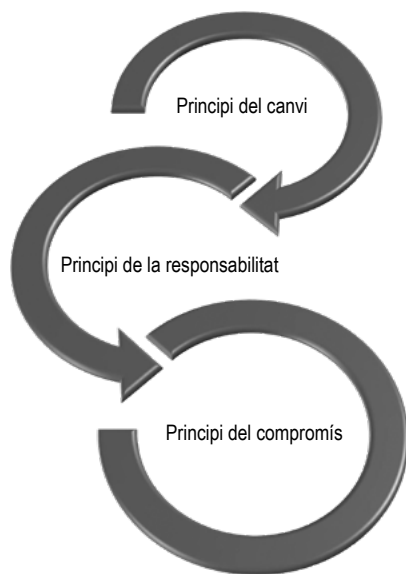

Fig. 1. Principis de l'Encarnació en els processos de discerniment en comú. Elaboració pròpia.

Possibilitat del canvi: «addicions» sobre transformació

La realitat, escenari de transformació

En bona teologia creacional, s'ha d'acceptar que el creixement és la tensió interna de la Creació. Creixent és com la creatura és. En la gràcia hi ha una potència de desenvolupament i desplegament que, a més d'assegurar la llibertat, la porta a una realització superior. La llibertat cristiana pretén ser llibertat plena. La *salus* és resultat d'aquest desenvolupament i desplegament.

Per aquest motiu, encara que les crisis siguin tan temudes i defenestrades en si mateixes, pertanyen a la narrativa de la salvació que Déu manifesta que vol per a nosaltres. Si així s'acceptés, estaríem més disposats a encaixar la convivència amb qüestions inacabades, dubtes no liquidats i problemes penúltims. En altres paraules, la Creació està tocada de *magis*; la seva consolidació és sempre paradoxalment una constant inestabilitat *cap amunt*.

L'Encarnació abunda en aquesta direcció. El Déu encarnat, en definitiva, suggereix acceptar que *la realitat és àmbit de transformació*. Gairebé es podria dir que no hi ha realitat que no sigui en evolució. L'Encarnació succeeix perquè la realitat suporta el canvi. L'Encarnació apunta al fet que el món és obert, no tancat; és obertura en positiu, no en fals. El món pot ser millor. La realitat està fecundada, per això, d'esperança. L'Encarnació no és cap acte abocat al fracàs. La realitat és *encarnable*, perquè és capaç de transformar-se. És apta per al canvi en el sentit que el cristianisme proporciona a

aquest canvi: Déu comunica novetat al món creant-lo, però també recreant-lo.

Així es pot formular la primera de les «addicions» que proposem:

Addició

[I] Per poder discernir comunitàriament, cal admetre que la realitat està esperançada, que és susceptible de transformació. Es discerneix pròpiament un canvi que és possible.

Si no és així, estem davant de simples desitjos de canvi i estèrils anàlisis de la realitat. En aquesta clau, les utopies no són motius de discerniment, si per utopia entenem el que no es podrà aconseguir mai.

Cap lideratge, i encara menys si és eclesial, és eficaç sense la presumpció que la transformació és factible. Aquesta «addició» reclama el cultiu d'una concepció de fe, per la qual som cridats a mirar la realitat com a procés: com una narració que necessita temps per explicitar el seu sentit. Deixem així d'exigir que les coses siguin el que ara mateix no poden ser. Comprenem millor que el que estem veient no és necessàriament el que ha de ser. Encaixem que l'important de la vida no es troba sota el nostre control.

De la transformació quantitativa a la qualitativa: el magis compassiu

La transformació de la realitat només és possible des de la misericòrdia, a partir d'un sentit especial de «compassió». En la compassió és on la realitat es transforma. Discernir és tot com-

passió, ho té tot d'entranya envers les vores doloroses i incongruents de la realitat. Acostumem a invisibilitzar el que és vulnerable. El nostre egoisme amaga conscientment o inconscientment unes determinades perspectives i dades de la realitat. Fem lectures deformades i parcials de tot el que esdevé. Apartem del nostre centre d'interès el que no ens confirmen les expectatives. Neguem fets i persones si no estan alineats amb el que ens importa. I tanmateix, l'experiència cristiana de la realitat detecta sempre el pobre i el necessitat de realització evangèlica.

La mesura cristiana d'aquesta compassió transformadora és Jesús. Únicament mentre ens acostem a la seva compassió s'avançarà en Encarnació. L'espiritualitat ignasiana l'expressa a través de ressaltar un *magis* en el seguiment cristià, el qual no hauria de perdre's de vista en cap de les versions que adopti tal seguiment. Apareix prototípicament en un instant essencial dels Exercicis Espirituals, quan l'exercitant ha de formular la seva adhesió al lideratge compassiu del «Rei eternal»:

El tercer: *els qui més es voldran oferir i assenyalar* en tot servei de llur rei etern i senyor universal, no solament oferiran llurs persones al treball, més encara, fent contra llur pròpia sensualitat i contra llur amor carnal i mundà, faran oblacions de *major* estima i *major* cabal dient:

[98] Etern Senyor de totes les coses, jo faig la meua oblació amb el vostre favor i ajuda, davant la vostra infinita bondat, i davant la vostra Mare gloriosa, i tots els sants i santes de la cort celestial,

que jo vull i desitjo, i és la meua determinació deliberada, sempre que sigui en *major* servei i lloança vostra, d'imitar-vos a passar tota mena d'injúries i vituperis, i tota pobresa així actual com espiritual, sempre que la vostra santíssima majestat em vulgui elegir i rebre en tal vida i estat. [EE 97-98; cf 168]

La realitat exposada per la perspectiva d'aquest *magis* de compassió mostra tot el seu ordit de crucifixió: davant d'aquestes entranyes, es comprèn que la realitat és crucificada –i crucificant! I és precisament així, davant aquesta realitat que se'ns manifesta, com s'activa el discerniment cristià.

Per tant:

Addició

[II] El tema del discerniment comunitari incorpora manifestacions de la necessitat humana i la fractura del món, per a les quals es requereix la compassió que va mostrar Jesús en la seva contínua proexistència.

Si no és així, estem davant de discerniments que s'assemblen més a decisions funcionals, més o menys raonables, autoreferencials i excessivament basades en expectatives d'èxit.

És important no allunyar el discerniment de tot allò que té necessitat de salvació. A un procés de discerniment en comú se li ha de notar la projecció compassiva. No se'l requereix per a cap altra finalitat. Tanmateix, el sentit comú objectaria que no s'amortitza l'enorme esforç que suposa anar darrere del que no respon a les majories.

Per això, preferim construir realitats socials des d'aquest principi i erigir un món caracteritzat per les seves fortal·leses. Prospera gairebé en exclusivitat tot el que s'emmotlla a determinats patrons convencionals.

Déu, per contra, opta per un sobreesforç per reincorporar el que s'ha perdut. El món està molt fragmentat i, amb cada fragmentació econòmica, política, religiosa o cultural, apareixen nous desnonats. Només amb unes entranyes semblants a les que mostra Jesús als Evangelis es prenen opcions per recuperar-los. Els lideratges eclesials haurien de comunicar la lògica estranya i sorprenent amb la qual el pastor de l'ovella perduda o la propietària de la casa procedeix a la recerca de la seva moneda extraviada (cf. Lc 15,1-32).

Assumpció de la responsabilitat: «addicions» sobre vocació

Vocació personal

L'Encarnació visiona la realitat com a plena de possibilitats per les quals recuperar-la i planificar-la. Però ho fa focalitzant la nostra existència: la historitza i la canalitza cap a un horitzó de realització concreta. Aquesta focalització l'acostumem a anomenar «vocació».

La vocació expressa la nostra manera d'assumir evangèlicament la realitat. És la direcció, en nosaltres, de l'Encarnació. Les nostres vides vocacionades són recorreguts encarnatoris de la gràcia, per aquest motiu en la vocació sempre se suposa implícita una missió, la qual no és sinó una participació personalitzada en la construcció

del Regne. La vocació ens converteix en argument del procés de transformació que Déu imprimeix al món.

La nostra vocació no queda constreta a un temps i un lloc determinats en el passat. Continua sent vocació: és a dir, com a crida que és, no ha finalitzat, no s'ha detingut, planteja nous èxodes. Hem de permetre a la vocació que el seu itinerari en nosaltres sigui complet, sense obstacles: que siguem allò a què som convidats constantment. Déu continua venint a nosaltres, i ho fa de tal manera que, transformant-nos, ens converteix en mediadors d'esperança per a uns altres. Hi ha una història de salvació per a cadascú. L'Evangelí es pot traduir en un *per a mi*, del qual tinc constància i l'efecte del qual puc atestar. Estem responsabilitzats per aquesta gràcia rebuda. És gràcia que hem d'acollir i conrear.

En aquesta línia:

Addició

[III] El tema del discerniment en comú, per molt col·lectiu que sigui, s'hauria de considerar associat a la meua responsabilitat. Ha d'incumbir-me, ha de connectar amb una cosa pròpia. La batalla ha de ser la meua batalla. El projecte col·lectiu prospera perquè és alimentat amb implicacions personals.

Sense aquesta quota d'apel·lació personal, un procés de discerniment en comú es veurà seriosament hipotecat. L'assumpte serà sempre dels altres, els qui creiem que són els suposadament concernits.

L'experiència de Pentecosta és comunitària: «Quan va arribar la diada de Pentecosta es trobaven reunits tots junts» (Ac 2,1). Amb l'Esperit comencem a parlar de les gestes de l'Església, no de francitiradors que baladregen ideals pels camins. L'Esperit encoratja un cos, el fa viu per agregació. Organitza, suma i estructura esforços. En una paraula, l'Esperit «pluralitza»; és a dir, incita a una experiència fonamental de Déu que obre a la comunitat, allò que és tan extraordinàriament complex. Pentecosta ratifica que Déu té a veure amb el comú.

Hem de conviure amb la dimensió comunitària de la crida evangèlica i conèixer-la espiritualment millor. El seguiment de Crist ens emplaça amb uns altres. Desgraciadament, en l'espiritualitat cristiana el singular ha predominat en excés. El plural s'ha topat amb més traves: rarament ens diem que *nosaltres* som els qui seguim el Senyor, que «la meua vocació té molt de convocació».²¹

Per dur a terme el discerniment comunitari que va associat al lideratge eclesial contemporani, cal recuperar aquest *nosaltres* que som. Parlem d'un sentit profund de pertinença amb el qual ens reconeixem formant subjectes comunitaris. En ells acceptem que aspectes fonamentals de la pròpia vida es posin en joc i rebin impuls de l'Evangeli. Els formats comunitaris poden ser diversos. L'Església és un espai molt creatiu a l'hora de definir-los. L'important és que acabem dient-nos que, del comú, rebem identitat i missió.

En figures capdavanteres de la història de l'Església, se sol donar una con-

versió personal inicial. Activa un canvi de vida que es va cristal·litzant en els primers passos de qui l'ha experimentat. Però, tard o d'hora, apareix una *conversió comunitària* posterior que ajuda a superar una fase d'individualisme religiós literal. És el moment en què brolla el grup, amb la seva corresponent consciència d'aliança i projecte comú. No es pot discernir comunitàriament sense tenir notícia d'aquesta experiència biogràfica i espiritual per la qual passem a tenir una consciència diàfana de comunitat. Es tracta d'aquesta experiència que ens catapultava a un *nosaltres* que relativitzava el nostre jo com no ho havíem sentit mai abans. És una experiència que ens amplia la identitat. Ens anima a dir més lliurement que «som part!», que «no soc només jo», que «existeix alguna cosa més enllà de mi mateixa», que «hi ha quelcom més gran que jo», que «amb aquestes, sí!», que «em sento convocada», que «tinc una missió», que «jo d'aquí ja no me'n puc anar». Amb aquesta experiència sorgeix un nou imperatiu: a partir d'ara, «construeix tu!», no esperis exclusivament la iniciativa dels altres, assumeix la responsabilitat que et toca, sigues part de la solució, deixa de rebre i comença a donar. La vocació ja té un regust d'acompanyament mutu i fraternitat necessària, sense possibilitat de marxa enrere.²²

Aquesta experiència subratllaria que el discerniment comunitari no és exactament el mateix que el personal. Correspon a una cerca espiritual diferent. Els individus concrets que fan discerniment en comú són conscients de la dimensió comunitària de la seva pròpia identitat, a la qual no poden renunciar. Fins i tot accepten que el nucli de les seves vides no pot ser aliè al comú.

[IV] Per discernir amb altres, és necessari haver experimentat alguna conversió comunitària: aquesta experiència que ens ha fet conscients d'un nosaltres capaç d'una missió conjunta, d'un projecte compartit i d'una destinació comuna.

La falta de l'experiència concreta d'aquest salt de consciència comunitària és altament bloquejant per al discerniment en comú. El col·lectiu acaba essent interpretat amb una lògica individual.

El compromís: «addicions» sobre la decisió

Un considerant

El compromís és el punt d'arribada de l'Encarnació. Resulta que Déu s'encarna perquè nosaltres, anàlogament, ens encarnem. Això suposa el trànsit des de la consciència de la responsabilitat fins al compromís concret, expressat en una decisió. Discernim per triar. El discerniment en comú és un mitjà per il·luminar l'opció més procedent. L'Encarnació no és cap operació estètica, d'un simple tràmit extern de Déu envers les coses del món. Tampoc és una acció subcontractada, no presencial, impersonal i asèptica. Suposa el compromís, la posada en joc de la pròpia vida. En l'espiritualitat ignasiana, la falta de decisió és un signe alarmant. Sant Ignasi de Loiola ho va viure personalment i va catalogar

aquesta situació crítica, el *dubte*, com un seriós impediment espiritual. Calia sol·licitar insistentment la gràcia per sortir-ne.

En aquest sentit, el lideratge eclesial que s'exerceix fent discerniment en comú ha de gestionar el tram final del procés, el que té a veure amb la decisió que s'assumeix. Les «addicions» que ara s'enumeren intenten potenciar el lideratge, precisament, en la que pot ser la fase més crítica del discerniment en comú.

Preàmbuls de la decisió

a) Tipus de decisió

L'objectiu que persegueix el discerniment en comú requereix delimitació. Cal saber què és el que es discernirà. Si es manca de claredat en els termes de la pregunta primera, estarem abocats a patir aturades i regressions, fins i tot a posar de debò en perill el discerniment mateix i, amb ell, el lideratge. Formular malament la finalitat que es vol assolir en comú ens aboca a infligir confusió i desconcert al fil conductor del discerniment. Pot induir solucions precipitades en relació amb la metodologia que s'apliqui i, el que és pitjor, desercions.

És important que factors com el rang, el temps i l'abast de la decisió en joc siguin claríssimament visibles des del principi:

1. *Factor rang.* No és el mateix dissenyar un discerniment en comú per a un tema amb dimensions macro (p. ex., línies de govern per a la direcció general d'una institució), que discernir un assumpte que només incideix en el micro (p. ex., el paper

que pot exercir una obra apostòlica en la zona pastoral d'una congregació religiosa o una diòcesi).

2. *Factor temps.* Els temes que són objecte de discerniments en comú exigeixen temps diferents. El discerniment que es planteja decisions d'execució immediata (p. ex., una resposta col·lectiva a una emergència pastoral sobrevinguda) és diferent del que es fa per a opcions transversals, la incidència de les quals es prolongarà notablement (p. ex., un projecte comunitari).
3. *Factor abast.* Les decisions que se sotmeten a discerniment en comú poden incidir de manera diferent a tenor dels efectes de fons que arrossegueu. Triar persones, crear o transformar estructures, elaborar projectes apostòlics o plans estratègics, definir polítiques institucionals; tot això són exemples d'objectes de discerniments comunitaris amb impactes molt diferents, que requereixen itineraris de discerniment també diferents.

En resum:

Addició

[V] Per discernir en comú, cal distingir què es discernirà pròpiament. Cal formular el tema de discerniment amb la major precisió possible, de manera que es puguin veure els encreuaments —els nodes de decisió— als quals ens aboca el procés.

D'altra manera, es generarà confusió sobre el rang, el temps i l'abast del tema de discerniment en comú, i automàticament el procés serà depreciat.

b) Arquitectura del discerniment en comú

La complexitat creixent en què se situen els lideratges eclesials obliga a dissenyar més nítidament els discerniments en comú. La separació entre el nivell consultiu i l'executiu és crítica. L'èxit del discerniment en comú en depèn notablement. Al costat d'això, la claredat sobre qui assumeix la responsabilitat última de la decisió en joc ha de ser igualment inqüestionable.

Addició

[VI] Per discernir en comú, cal distingir qui és qui. Cal aclarir les instàncies del procés, de manera que se sàpiga:

- **on se situen els punts de discerniment apostòlic (nivell consultiu), i**
- **on se situa el punt de presa de decisió (nivell executiu).**

El discerniment en comú pot fracassar per confusió, solapament o desordre de les instàncies que hi intervenen. Sense pautes establertes ni estatuides, els discerniments en comú s'assemblen a una acumulació d'opinions que confirmen la pluralitat però no la unitat, i això posa en perill la concreció. La temptació, en aquests casos, és acudir a la lògica de les majories per prendre decisions, enfront de la lògica alternativa del consens en el que és substancial.

«Addicions» per formular la decisió

L'explicitació de la decisió és delicada i per tant exigeix, a més de precisió,

qualitat comunicativa. La pràctica suggereix que tinguem en compte el que segueix:

Addició

[VII] A l'hora de formular-la concretament, la decisió que brolla d'un discerniment en comú ha de respectar aquestes condicions:

- **Fonamentació espiritual (obeïm l'Esperit!).** La decisió no pot obviar una referència a la identitat o el carisma genuïns que cohesionen el grup que ha fet discerniment. El seu text ha de transparentar que ha estat fruit d'una *cerca espiritual* connectada amb el nucli identitari i carismàtic del subjecte que fa discerniment.
 - **Claredat (sabem què hem de fer i com hem de fer-ho!).** La formulació de la decisió ha d'establir *objectius* prou clars i *mitjans* per obtenir-les. L'escassa precisió en les unes i els altres pot ser símptoma d'un discerniment en comú inacabat.
 - **Humilitat (ens podem equivocar!).** La decisió ha de mostrar que es considera que tot judici és limitat, contextualitzat, mediat...: també el que s'està proposant!
-

«Addicions» per al després

Una vegada decidits, no entrem sense més titubejos en la certitud. El discerniment, ja sigui personal o en comú, ens manté dins de la perplexitat que porta associada qualsevol opció triada. La fe no ens obre a un món de seguretats històriques, sinó a un altre en el qual qualsevol certesa va de la mà de la confiança. En tot discerniment, per tant, hi ha una mica d'absolut i de relatiu: cal elegir i, tot i això, l'elecció és defectible.

Ens introduïm així en una àrea, l'avaluació, a què el lideratge eclesial hauria de tendir, precisament pel que pretén impulsar.

Addició

[VIII] Havent pres la decisió, és possible accedir a una més gran claredat de discerniment que ajudi a distingir millor (p. ex., noves llums, altres possibilitats de tria, marges d'un més gran aprofundiment de la decisió o, fins i tot, correccions de la primera decisió). Cal proveir-se de mecanismes d'examen que possibilitin revisar la decisió.

El discerniment, com a procés en si de l'Esperit, no és tecnologia espiritual. Es pot fer bé i es pot fracassar! No obeeix protocols rígids que donin resultats previsibles.

UNA CONSIDERACIÓ FINAL

El moviment envers una valoració superior del que és comunitari no és pacífic. La florida del populisme i l'onada actual d'autoritarismes, amb la corresponent crisi de la democràcia com a model de convivència, són símptomes del fet que el bé comú no és evident, per més comú que sigui...

Això que és visible en el món polític ho és igualment en l'Església. També entre les nostres files existeix la temptació de recórrer a esquemes pragmàtics de presa de decisió, sense cap mena de consideració en favor d'una més gran participació i més tamisada. Podem sucumbir a aquesta temptació fins i tot a costa de submergir-nos en el còmode anonimat del desistiment de la responsabilitat que ens correspon.

Part de la solució, si no tota, passa per recuperar l'hàbit comunicatiu de la *conversa espiritual*. El discerniment en comú es fa a través seu. És en l'intercanvi de les mocions entre dos o més interlocutors on treballa especialment l'Esperit amb la seva creativitat per fer emergir la novetat.

No és estrany que la cristologia de l'Evangeli de Joan opti per un epíleg –l'aparició del Ressuscitat al costat del

llac–, que es desplega com una cadena amb tres baules: una pesca miraculosa, un àpat eucarístic i un diàleg conclusiu (cf. Jn 21). En aquesta conversa sobren ja les referències als detalls concrets de la vida compartida amb Jesús fins a la seva mort. Jesús i Pere volen tractar només del que queda de substancial després d'allò viscut, d'allò sofert i d'allò ressuscitat. I així, com a diàleg sobre allò profund, és la manera en què Pere confessa la seva moció fonamental envers Jesús, la que augurava un seguiment ja indestructible.

En síntesi, l'Evangeli acaba amb el murmuri d'una conversa... El discerniment comunitari té aquest mateix to. Enfront del soroll eixordador i distractor que avui embolcalla la comunicació social, potser és la suavitat el contrapunt més profètic del nostre discernir amb els altres.

1. I en un grau notable. Mentre que la CG35 va editar un decret sobre obediència, la CG36 va preferir operativitzar el vot com a discerniment: discernir «és “el que ens arrela en l'Església, en la qual l'Esperit actua i reparteix la seva diversitat de carismes per al bé comú” (Francesc). Segons la nostra manera d'actuar, el discerniment és el fonament per a la presa de decisions de tota autoritat legítima» (d. 2, n. 4). L'efecte és que la CG36 menciona maneres d'exercir la corresponsabilitat al nivell més baix d'organització de la Companyia: «El lideratge apostòlic del Superior local està condicionat avui per la importància que es dona a la promoció del discerniment, la col·laboració i el treball en xarxa» (d. 2, n. 25). Aquesta convicció és a la base del plantejament de les Preferències Apostòliques Universals.
2. Bona part del contingut del que segueix procedeix de F. J. RUIZ PÉREZ, «Liderazgo de discernimiento sinodal y san Ignacio de Loyola. Conexiones biográficas», a *Manresa* 97 (2025) 7-19; i de F. J. ROMERO GALVÁN (ed.), *El liderazgo en la Iglesia* (XLVII Jornadas de Vicarios. Conferencia Episcopal Española, EDICE, Madrid, 2023).
3. Ens limitarem a la versió que, d'aquestes tres fites, ofereix l'*Autobiografia* (cf. MHSI 66: *Fontes narrativi de S. Ignatio de Loyola et de Societatis Iesu initii. Volumen I. Narrationes scriptae ante annum 1557*, Romae, 1943, 354-506). En català hem fet servir la traducció de Josep M. Rambla, *El Pelegrí*, de l'editorial Claret.
4. La versió institucionalitzada d'aquesta primàcia de Déu va quedar incrustada en la *Fórmula*: «[El que vulgui ser jesuïta] procuri, mentre visqui, posar Déu davant dels seus ulls abans que cap altra cosa [*primo Deum*], i després la manera de ser d'aquest seu institut, que és camí per anar a Ell» (FI, 3).
5. Per aquesta raó, no fa estrany la reacció que a Montserrat generen els seus gestos de generositat impulsiva com, per exemple, donar la seva roba a un pobre [cf. Au 18]. Una conducta així és tan dissonant que fa sospitar que ha estat assaltat. D'un noble com ell, no s'espera una metamorfosi de tanta profunditat, d'aquí la reacció d'idealització que provoca, als altres, el seu comportament: «Mes per molt que ell defugia l'estimació, no va poder estar gaire temps a Manresa sense que la gent en digués grans coses, de manera que va néixer l'opinió d'allò de Montserrat; i després va créixer la fama de dir més del que era: que havia deixat tanta renda, etcètera» [Au 18].
6. Les cursives en les cites de l'*Autobiografia*, llevat de menció explícita, són totes meves.
7. Loiola és la base per a una convicció que sant Ignasi expressarà molt encertadament en els seus Exercicis: «Perquè és propi del Creador entrar, sortir, fer moció en ella [l'ànima], portant-la tota en amor de la seva divina majestat» [EE 330; cf. 20]. Ja són un lloc comú les paraules que Rahner posa en boca de sant Ignasi en aquest sentit: «[...] estava convençut que [...] m'havia trobat directament amb Déu i havia de participar als altres, en la mesura que fos possible, l'experiència. Quan afirmo que he tingut una experiència immediata de Déu [...], l'únic que dic és que vaig experimentar Déu, l'innombrable i insondable, el silencis i, tanmateix, proper, en la tridimensionalitat de la seva donació a mi [...]. A Ell, que, quan per la seva pròpia iniciativa s'aproxima per la gràcia, no pot ser confós amb cap altra cosa» (*Palabras de Ignacio de Loyola a un jesuita de hoy*, Sal Terrae, Santander,

- 1990, 6-7). Tot plegat connecta amb la qüestió clàssica en Teologia sobre l'experiència de la gràcia –cf., per a una visió de conjunt, J. L. RUIZ DE LA PEÑA, *El don de Dios. Antropología teológica especial*, Sal Terrae, Santander, 1991, 394-402. Sant Ignai subscriuria la tesi de Ruiz de la Peña: «En línia de principi [...], a la pregunta de si la gràcia pot –o si fins i tot ha de– ser objecte d'experiència, cal respondre afirmativament» (id., 395).
8. Cf. M. COSTA, *Aspetti dello stile di elezione di S. Ignazio nell'Autobiografia*, Centro Ignaziano di Spiritualità, Roma, 1974. A l'EE 32 pràcticament es calca Au 8 a l'hora de descriure la intuïció ignasiana: la meua «mera llibertat i voluntat» se les ha d'haver amb dos «pensaments», «que venen de fora», que estan allà, al meu davant, i amb els quals entro en relació. El jo dialoga dretament amb tot allò que el transcendeix, però és un diàleg en què cal discriminar el «bon esperit» i el «dolent».
 9. Cf. J. R. DE RIVERA, *Kommunikationsstrukturen in den geistlichen Exerzitien des Ignatius von Loyola*, Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1978, 38.
 10. En altres paraules, la gràcia *creix*, no s'estanca. Cf. l'estudi d'aquesta visió de la gràcia en tota l'obra ignasiana: F. J. RUIZ PÉREZ, *Teología del camino. Una aproximación antropológico-teológica a Ignacio de Loyola*, Mensajero-Sal Terrae, Bilbao-Santander, 2000, 136-146.
 11. L'experiència primera de discerniment és plena de temporalitat, tan meticulosament descrita per sant Ignasi: «Hi havia, però, aquesta diferència: *quan* pensava en allò del món sentia molt plaer, però *quan després* pel cansament ho deixava, es trobava sec i descontent: quan pensava *d'anar* a Jerusalem descalç i només menjar herbes i fer tots els altres rigors que veia que havien fet els sants, no solament es consolava *mentre* s'estava en aquests pensaments, sinó fins i tot *després* d'haver-los deixat quedava content i alegre» [Au 8].
 12. Un ressò semblant de tot el que aleshores assimila es repeteix en el seu estudi de Gramàtica a Barcelona [cf. Au 54-55].
 13. N'és il·lustratiu el que transmet el gest d'Ignasi de visitar a qui malgastà els diners que li havia confiat l'agost-setembre de 1529 [cf. Au 73]. El relat abunda en les moltes resistències interiors que se li van presentar. Són neutralitzades per Qui l'inspira a ser solidari: «Després de travessar aquell poble amb aquella aflicció interior, mentre pujava un turó, *començà a passar-li aquella angoixa i li va venir una consolació tan gran i una força interior* amb tanta alegria que es va posar a cridar per aquells camps i a parlar amb Déu» [Au 79].
 14. La qüestió travessa tota la història de l'Església: «[...] [L'] interrogant eclesiològic per antonomàsia no és sinó la difícil relació entre l'experiència íntima amb Déu del subjecte creient i el caràcter col·lectiu de la fe» (S. MADRIGAL, «Reglas “Sentir la Iglesia”», en GRUPO DE ESPIRITUALIDAD IGNACIANA (GEI), *Diccionario de Espiritualidad Ignaciana. II*, Mensajero-Sal Terrae, Bilbao-Santander, 2007, 1556-1557).
 15. En aquesta clau es pot entendre la seva progressiva autonomització en la manera de fer-se conscient de la seva experiència: «I així, després d'haver marxat de Barcelona, va perdre totalment aquella ànsia de buscar persones espirituals» [Au 37].
 16. «En l'intent per la renovació de l'Església, molts moviments coincideixen en la tornada als orígens, la cerca d'un cristianisme interior, de marcat caràcter bíblic, l'oposició a les formes tradicionals de religiositat, l'oposició a la vida religiosa i a la Teologia Escolàstica, sotaïent-se més o menys obertament de l'autoritat de l'Església» (S. ARZUBIALDE, *Ejercicios espirituales de san Ignacio. Historia y análisis*, Mensajero-Sal Terrae, Bilbao-Santander, 1991, 811, nota 12).
 17. Cf. REDACCIÓN DE MANRESA, «La visión de la Storta en sus Fuentes», *Manresa* 84 (2012), 363-370. Corella entén que sant Ignasi emprèn una peregrinació que el condueix de Jerusalem «als peus de Pau III» (J. CORELLA, *Sentir la Iglesia. Comentario a las reglas ignacianas para el sentido verdadero de Iglesia*, Mensajero-Sal Terrae, 1996, 125). Jerusalem, París, la Storta i el Vicari de Crist són les baulles d'aquesta cadena eclesial. La Storta «es la identificació amb Jesús en servir i estimar l'Església actual del seu temps, començant per donar la vida [...]». Roma, l'Església romana, és l'Església universal, la qual volen servir de la manera més eficaç» (*op. cit.*, 126). Cf. també P.-H. KOLVENBACH, «Sentire cum

- ecclesia» (Loiola, 23 de setembre de 2003), a *Selección de escritos del P. Peter-Hans Kolvenbach (1991-2007)*, Curia del Provincial de España, Madrid, 2007, 162-169.
18. Cf. *Summarium hispanum de origine et progressu Soc. Iesu, auctores P. Ioanne de Polanco (1547/1548)*, en MHSI 66: *Fontes narrativi de S. Ignatio de Loyola et de Societatis Iesu initiis. Volumen I. Narrationes scriptae ante annum 1557*, Romae, 1943, 204.
 19. Tot el que s'ha presentat fins ara prefereix plasmar solament l'itinerari personal de sant Ignasi, el recorregut que el du a les portes del discerniment en comú. Un treball com el de C. COUPEAU DORRONSORO – A. NÚÑEZ FERNÁNDEZ, «Deliberaciones, Constituciones y Liderazgo Participativo» (a *Manresa* 97 (2025) 35-50) desplega més específicament com aquest discerniment comunitari es va integrar en la manera de procedir de la Companyia.
 20. Tot el que s'exposa a continuació es nodreix de la meua aportació a FRANCISCO JULIÁN ROMERO GALVÁN (ed.), *El liderazgo en la Iglesia* (XLVII Jornadas de Vicarios. Conferencia Episcopal Española), EDICE, Madrid, 2023.
 21. Com ja s'ha dit, es mouen en dos plans que sempre cal distingir en termes de discerniment. No poques dificultats a l'hora d'entendre el discerniment col·lectiu deriven de negar aquesta distinció: la pobresa personal no és la comunitària; les opcions apostòliques individuals no coincideixen sempre amb les que pot assumir un cos apostòlic; i així, successivament. Tanmateix, tot el que passa de pes en la dinàmica comunitària marca decisivament la dinàmica personal. La nostra realitat personal no es pot desprendre de la realitat comunitària a què pertanyem o per la qual ens hem deixat inspirar.
 22. Les cites fan referència als testimonis directes de les participants en l'*ACI Seminar on Discernment* (2020), en el seu treball sobre el perfil d'aquesta «consciència comunitària» primera.

Cristianisme i Justícia (Fundació Lluís Espinal) és un centre d'estudis creat a Barcelona l'any 1981. Forma part de la xarxa de centres Fe-Cultura-Justícia d'Espanya i dels Centres Socials Europeus de la Companyia de Jesús. Una de les àrees de treball de centre és l'Escola Ignasiana d'Espiritualitat (EIDES). Fruit del treball d'aquesta àrea neix la col·lecció de quaderns EIDES dedicada específicament a donar a conèixer una reflexió actualitzada sobre l'espiritualitat ignasiana.

Quaderns EIDES

Darrers títols

- 100. *Joves i espiritualitat*. G. Andrés (coord.)
- 101. *L'espiritualitat ignasiana, avui*. M. López, X. Melloni
- 102. *El do d'educar*. I. Giménez Beüt
- 103. *Comprensió del camí espiritual ignasià*. A. Ruiz López de Soria
- 104. *Barcelona en la vida d'Ignasi de Loiola (1524-1526)*. G. Andrés, L. Rius, L. Ylla
- 105. *És possible l'experiència espiritual?* L. Ylla
- 106. *El discerniment en comú. Aportació ignasiana a la sinodalitat* F. J. Ruiz

La Fundació Lluís Espinal envia gratuïtament els quaderns EIDES. Si desitgeu rebre'ls, demaneu-los a:

Cristianisme i Justícia

Roger de Llúria, 13, 08010 Barcelona
93 317 23 38 • info@fespinal.com
www.cristianismeijusticia.net

També podeu descarregar-los a:
www.cristianismeijusticia.net/eides

